

Muitende Personages

door: Marcel Orie

Bron: Holland SF 45(2011)2, 12-15; uitleiding *Hubake's Huis* (Verschijnsel, najaar 2011; www.verschijnsel.com)

'Elke dag stortte de wereld in, zodat we over de grond konden rollen, graaiend naar billen en borsten. Je kon je optuigen met geruststellend tikkende horloges zoveel je maar wilde, maar zekerheden?'

Kleine Leviathan, p.63

1. Kuipers' maantruc

Het is een genoegen om de verzamelde verhalen in de bundel *Hubake's Huis* in deze vorm te kunnen herlezen. Ik ervoer weer hoe gelaagd en rijk de vertellingen stuk voor stuk zijn. Dit is de wijze waarop deze voortreffelijke verhalen genoten moeten worden. Ook viel me op hoe nauw verweven de thematiek in deze verhalen eigenlijk is, ook al ontstonden ze gedurende een periode van vijftien jaar, en verschenen ze in een keur aan verschillende publicaties. De terugkerende patronen zijn duidelijker te duiden en waarderen.

'De verbeelding moet ordenen wat zich uit de zwemende diepten aandient,' schrijft Kuipers in de eerste hoofdstukken van zijn korte roman *Kleine Leviathan*. Zoveel van zijn oeuvre flirt met de Jungiaanse theorie van de archetypen en het collectief onbewuste dat dieper delven in die zo literaire theorie hier op zijn plaats lijkt.

In de verhalen springt het type van de Anima het meest in het oog; volgens Jung het verborgen vrouwelijke in de man, en dan met name het eerste ontwikkelingsstadium van dit type, dat ook wel Eva genoemd wordt en zich in het bijzonder richt op de seksuele begeerte.

De opgedofte Eva's, tippelend of struinend, kirrend of streng, vormen het kloppend hart van vrijwel alle vertellingen. De vrouwen zijn de motivatie. Evenveel wortel als stok.

In de handen van Kuipers werkt het archetype als een waarheidsserum. Door hun begeerte leren we de andere personages kennen en ontmaskeren.

De monniken en heremieten zijn als klassieke spotfiguren die sinds de Middeleeuwen opgevoerd worden, het celibaat en de vroomheid als sleetse dekmantel voor hun kolkende lusten. De waardige heremiet Julius uit *Over de Musa, heen en terug* vervalt tot een dierlijke lustmoordenaar wanneer hij in zijn benauwende kluizenaarshol geconfronteerd wordt met de verleidelijke Princepsdochter Ansila. Vader Serafin uit *Groot bruin met kippesporen* kan zich nauwelijks langer beheersen wanneer hij zijn kans ruikt om zich op de androgyne jongeling Winand ('het verborgen vrouwelijke in de man') te storten.

Het is de tijdloze thematiek die momenteel binnen de Katholieke kerk ook weer pijnlijk actueel is. Over het celibaat van de geestelijk vaders hoeven we ons geen illusies te maken.

Hoe staat het met de wetenschappers en wijsgeren die nog vaker figureren dan de twijfelachtige helden in deze zorgvuldig ontsprekende vertellingen? Ach, het vergaat de intellectuelen al niet veel beter dan de dogmatici. Onder de inventiviteit en toewijding van die denkers gaan weer dezelfde primitievere driften schuil. Kuipers tekent ze haarscherp en meedogenloos uit. Gevangen in het voetlicht midden op het toneel worden de personages ontdaan van ieder decorum; naakt en knipperend tegen het felle licht blijken hun verschijningen weinig flatteus. Pathetisch kruiperig of juist opgefokt hitsig.

Onvergetelijk zijn de wetenschapper-filosoof Esdeterra uit *Het Zwaancircuit van Wereld Drie* of de geconstipeerde kolonel uit *Blavatsky's knie*. Zo nu en dan wordt het type even boosaardig als schrijnend, denkend aan de fielt Thayer uit *Logboek van het Egyptisch wereldscheppen*, een vaag op Teilhard de Chardin gebaseerde perverse geleerde.

Keer op keer blijkt al die bruisende onderzoeksdrijf niet meer (en niet minder) dan een gesublimeerde variant op de levensdrijf. Het verlangen om het universum, de buitenwereld, het andere buiten het zelf te kennen (en daarna misschien, ooit, te beheersen?) wordt gespiegeld door het verlangen om de ander, de vrouw te verkennen en te bezitten. 'De vereniging der tegendelen, hoogste uitdrukking van de eenheid achter de veelheid van de verschijnselen...' noemt de Dame van Sien het in *Het spel om de regendanser*.

Al die wijze en toegewijde protagonisten zijn slechts speelballen in het spel der aantrekkingskracht, cirkelend rond de hemels geachte lichamen van hun vrouwen. Seksualiteit als orgone-achtige energiebron krijgt heel letterlijk (en figuurlijk) vorm in een verhaal als *Logboek van het Egyptisch wereldscheppen*.

De ontbrekende moraal in al deze verhalen leert ons overigens wel dat het najen van die onweerstaanbare verlangens slecht leidt tot narigheid. Let wel: de pupil die uiteindelijk Franz Ferdinand zal vermoorden, is opgeleid door zijn gouvernante, de struise en volboezemige Madame Solowoyow uit *De presentatie* (en *De Maantruc van Lodon*).

Alle decorum en mooie praatjes ten spijt: vrijwel zonder uitzondering eindigen de verhalen in een staat van steeds verder uitbottende chaos en disorde.

Het platte overspel uit *Onschuld en Boete* - compleet met geile slagersvrouw die zich tussen het rulle gehakt laat bevredigen - leidt direct tot bloedvergieten. In handen van een minder begaafd auteur zouden dergelijke verwickelingen lezen als de toneelaanwijzingen voor een klucht. Bij Kuipers wordt zo'n korte vertelling een satire van formaat.

Nu en dan pikant, soms een tikje grof, dan weer speels erotisch. Het immer zo nauwkeurige taalgebruik wordt af en toe suggestief ('Lievens stafje verdween weer onder zijn wambuis', *Het spel om de regendanser* p. 220),

dan weer beladen: 'De druk op taille en buik spanden haar witte borsten op: vol en machtig sprongen ze de beschouwer tegemoet. Ik had mij recht voor Krina geplaatst [...] en staarde naar de spenen van mijn burgemeestersdochter.' (*Kleine Leviathan*, p. 46)

Is het te vergezocht om aan dit verlangen tot vorsen van het universum & de vrouw, het steeds terugkerende symbool van de maan te willen koppelen? De maan als vrouwelijk element, dat samenhangt met bedrog, illusie en hekserij?

Een fascinatie voor de maan, die we zien bij de 'haast doorzichtige selenograaf' Albacaco in *Latijnse Koortsen*, en natuurlijk bij de regelmatig aangehaalde 'graatmagere' wetenschapper Gruithuizen. Een wat uitgemergeld lichaamstype is op zijn plaats bij deze hunkerende zielen, die hun lange eenzame nachten doorbrengen met het turen naar het onbereikbare hemellichaam. Maanziek. In *Lodon's Maantruc* zien we hoe de protagonist hunkert naar de struise Madame Solowoyow, precies zoals de Kolonel in *Blavatsky's knie* hunkert-zonder-hoop-op-verlossing naar de aan Solowoyow verwante Blavatsky.

In het al herhaaldelijk aangehaalde meesterwerk *Logboek van het Egyptisch Wereldscheppen* bezoekt Buguraz letterlijk het maanoppervlak, in gezelschap van een jeugdige prostituee, om daar de Chinese Maangodin te bezoeken. Het seksuele treffen tussen de verschillende, verdubbelende partijen blijkt de manier om een dreigend opgezwollen conflict te ontzenuwen.

Terzijde: vanuit een bepaald perspectief voldoen al die protagonisten ook aan het ideaal van de dolende ridder, smachtend naar de gunst van zijn verheerlijkte jonkvrouw. Alle verwickelingen en dwaalsporen uit de roman *Het spel om de regendanser* blijken natuurlijk onderdeel van een uitgebreid geritualiseerde paringsdans. Een uitgesponnen en losgelagen parodie op het Visserkoning-archetype.

Eigenlijk kunnen we niet echt verdedigen dat de auteur bovengenoemd Eva-archetype en bijbehorende hunkerende schlemiel *verstopt* in zijn verhalen, zo kristalhelder dient het thema zich keer op keer aan.

Waarom dan toch steeds dat 'eureka'-gevoel bij het openpellen van deze vertellingen die gelaagd zijn als een ui?

Waarschijnlijk heeft deze verrassing te maken met de manier waarop de auteur zijn creaties zo prachtig inkleurt. Als een goochelaar weet hij steeds de aandacht van de lezer af te leiden, zodat het basisconflict in zijn verhalen steeds overweldigd wordt door kleurrijke potsen en grillen. In *Blavatsky's knie* hebben we de mysterieuze man zonder naam (waarover we zodadelijk nog moeten spreken), een vertelling in een vertelling, een djinn en dan ook nog eens een gastoptreden van Odin.

Een dergelijke overdaad aan mythologische elementen, archetypes, intriges, anachronismen en stijlfiguren is kenmerkend voor Kuipers' verhalend oeuvre. Door alles op elkaar te stapelen tot een wankele en onmogelijke toren, laat Kuipers ons weten dat we *mogen twifelen*. Ja, de auteur nodigt ons uit om de voorgeschotelde spijzen met meer dan een snufje zout tot ons te nemen. Nu en dan neemt hij de lezer aan de hand, wijst ons in de goede

richting met elegant verwoorde retorische vragen. ('Werd hier soms lucht gegeven aan gefrustreerde wellust; huisde onzegbare smerigheid achter die voorhang van wijsgerigheid?')

Het regelmatig doorbreken van de vierde muur tussen personages en lezer, zoals met een paradoxale opmerking als 'Neptunus is nog niet eens ontdekt', maakt dat het gelezene als iets uitzonderlijks en verrassends ervaren moet worden.

Het is de techniek die Bertolt Brecht binnen de toneeltheorie het *Verfremdungseffekt* noemt. Om van de Kuiperiaanse verhalen te kunnen genieten, mag de *suspension of disbelief* nooit volledig te worden. Ze zijn beslist niet bedoeld als tijdelijk realiteitssubstituut, waarbij de lezer als onzichtbaar zwevende toeschouwer aanwezig is. Nee, actieve participatie wordt vereist. Het brein dient gekickstart te worden. Lezen moet worden: ontcijferen. De lezer *moet* weten dat hij in een vertelling rondwaart. De bedoeling: om kritisch en objectief naar het verhaal te kijken. En let wel, dit zijn filosofische verhalen zonder didactisch ofwel moraliserend vingertje van de auteur.

Jan J.B. Kuipers maakt het bekende vreemd, het vertrouwde onheilspellend, het historische fabelachtig, en het collectieve strikt persoonlijk.

2. Man(nen) zonder naam

Voor het moment nemen we even afscheid van Eva, om te kijken naar een tweede archetype dat even hardnekkig maar heel wat minder luidruchtig een rol opeist in Kuipers' verhalen. Dit tweede oertype sluipt vanuit de achtergrond tevoorschijn, gewoonlijk om het reeds wankelende verhaaluniversum een laatste duwtje te geven.

Jung noemde dit oerfiguur de Schaduw: het onacceptabele in het zelf dat uitgestoten wordt.

Over zo'n Schaduw schrijven is zelfverkenning met een omweg. Of: door te schrijven over jezelf als iemand anders, leer je jezelf doorgronden.

In zijn artikel *Grondstof van het fantastisch lichaam* verwoordt Kuipers het als volgt: 'Probeer jezelf te benoemen, schrijf op wie je werkelijk bent en je krijgt iemand anders: een fictie, een pop van lukrake lapjes met te weinig stro van binnen.'

De al eerder aangehaalde man zonder naam uit *Blavatsky's knie* is misschien wel het meest poëtische voorbeeld van de Schaduw in Kuipers' verhalen. In het zwart, schijnbaar hol, en voor een tijd lang doodloos. Keer op keer vraagt de auteur zich af wie deze duistere vreemdeling is. Hij schuilt aan de randen van de vertelling, observerend en notities makend.

Zijn aparte status is duidelijk: dit is geen personage zoals de andere dat zijn.

Keer op keer benadrukt de auteur hoe zijn personages zijn losgebroken en steeds weer hun schepper verrassen met hun eigenzinnige grillen en plannen. Het is alsof het muitend gezelschap de verhalen binnendringt. Personages worden omgekat, zonder dat de serienummers eraf gevijld zijn. De binnendringers moeten als dusdanig te herkennen blijven. Wanneer

Kuipers luchtig van toon wordt, zoals in het oorspronkelijke nawoord van *De presentatie*, dan weet de zorgvuldige lezer dat hij extra op moet gaan letten. De Schaduw, het vermomde zelf, moet immers ver buiten het zelf geplaatst worden.

De speels gebagatelliseerde rol van Riedenschneider is juist zo cruciaal. Iedereen die John Hustons' *The Asphalt Jungle* (1950) gezien heeft zal zich de opmerkelijke rol van Erwin 'Doc' Riedenschneider herinneren: de knaagdierachtige crimineel die uiteindelijk door zijn dwepende hunkering naar de vrouwtjes ten onder gaat.

In *De presentatie* snuffelt de anachronistische Riedenschneider rond en verklapt als een signaalfiguur eigenlijk al de ontknoping van het verhaal. De nadruk op zijn figuur en waar hij voor staat, 'voorschaduw' wat er te gebeuren staat.

Nog een geleend personage dat op dezelfde wijze zo nadrukkelijk *geconstrueerd* wordt zien we terug in het buitengewoon originele *Egills Echo's*. Het verhaal begint met een discussie omtrent de afkomst van een van de personages, Kardinaal Pezzoli van Trastevere. Wanneer hij dezelfde kardinaal is waaraan Beardsley zijn Venusberg opdroeg, dan moet hij meer dan honderd jaar oud zijn. Of is hij toch een verwant, of zelfs een nakomeling, van Beardsley's Pezzoli?

Een ander personage, Ridder Bigat, besluit dat zoiets wel heel wonderlijk zou zijn, omdat 'onze Kardinaal hier een nakomeling is van een fictief personage...?'

Waaraan de Kardinaal zelf nog fijntjes toevoegt, dat de oude Pezzoli 'evenmin fictief als wijzelf' is.

Het duidelijkste optreden van de Schaduw vinden we in *Kleine Leviathan*. De historische oplichter Abraham Maggaris, hier opgevoerd als Johannes Kamerink, wordt *gestalked* door zijn dubbelganger, de Joodse Sijmen van de Ringen.

Een Joodse marskramer met een fascinatie voor sterrenwielarij en het occulte; onaanraakbaar voor de gegoede burgerij. Contact met een dergelijk schimmig element is taboe, beschamend, verboden.

Dus is het keer op keer de Schaduw, die de vervreemdende en dreigende passages in het boek inluidt.

Tussen al die historische figuren die deze prachtige roman bevolken is Van de Ringen de enige zonder 'historisch origineel'. Zijn achternaam ontleende Kuipers aan een Middelburgs toponiem van een achterbuurtje. Natuurlijk zijn alle personages door Kuipers verzonnen: de historische namen en gebeurtenissen vormden waarschijnlijk niet meer dan een springplank waarvandaan de auteur nogmaals in de zwemende diepten van zijn creativiteit kan duiken. De onwerkelijke Van de Ringen blijft echter de vreemde eend in de bijt.

Een deel van Kuipers genrefictie verkent het detective- en thrillergenre, op een manier die even eigenzinnig en typerend is als in zijn fantasy en SF-verhalen. Waar Kuipers ook het licht van zijn toverlantaarn laat schijnen, de Schaduwen doemen vanzelf op. De Schaduw Siebe Edens toont zich nu en

dan in een weinig glansrijke hoofdrol, maar even regelmatig ook als bijfiguur of lijdend voorwerp.

In Siebe zien we weer een tragische Don Quichote terug, een hedendaagse speurder uitgevoerd naar de Middeleeuwse Hoofse cultuur. Leren jack en een saffie in de mondhoek geklemd. Harder gekookt dan deze Groningse *private eye* vinden we ze niet. Siebe leeft de blues. Zijn werkterrein is een fictief Zeeland waar het volgens de noir-traditie altijd regent, zelfs als het droog is. Leonard Cohen zei ooit dat hij zichzelf niet als pessimist zag. Zijn verklaring: een pessimist is iemand die verwacht dat het ieder moment gaat regenen, terwijl Cohen zich al helemaal doorweekt en verregend voelde. Cohen had het even goed over Siebe kunnen hebben.

Siebe past niet in de gewone wereld, hij twijfelt over zijn 'ongeneeslijke aversie tegen orde, gezag en regelmaat, die hem genoopt had het bestaan van kleine zelfstandige aan de zelfkant te leiden' (p.18 , *In de Schaduw van Michiel*). In de avonturen wordt keer op keer onderstreept dat de hoofdpersoon een anachronisme is. Siebe wringt binnen het kader van de moderne samenleving. Hij is een vreemdeling.

Het grote taboe van Siebe, de onpeilbare afgrond binnenin waaruit de monsters opdoemen, is de gapende kloof van zijn eigen verlangens, onlosmakelijk gekoppeld aan zijn gevoelens van walging en zelfverachting. In het korte verhaal *Laaglandse Zeden* wordt de speurneus gedegradeerd tot zelfbevlekkende *peeping tom*, in *In de Schaduw van Michiel* belandt hij in de potige omhelzing van een getrouwde kenau-huishoudster. De lust drijft hem keer op keer waar hij niet zou moeten gaan, op grond van goede smaak en integriteit.

Siebe blijkt hardleers, krijgt steeds dezelfde lessen voorgeschoteld, en blijft toch halsstarrig voortgaan over zijn gekozen dwaalpaden. Het is natuurlijk de conclusie die we herkennen uit de andere verhalen: uiteindelijk leiden alle verlangens tot een oceaan van ellende. Chaos, waanzin en verderf.

Zoals vermeld moet een deel van de Siebe Edens-verhalen het zonder de speurder stellen, hij is hier slechts in de verhalen of gedachten van anderen aanwezig. (*Kopstootje, De strat van Brockabilly*). Het is bijna alsof hij toevallig al deze thrillersscenario's is binnengeslopen.

Precies zoals de plaats van de man zonder naam altijd net buiten het schijnsel van het kampvuur was, zo blijft de rol van Siebe ook onzeker, marginaal en ongrijpbaar. Het is veelzeggend dat wanneer de auteur *het personage* Jan J.B. Kuipers opvoert, dat het als goede vriend, misschien zelfs vertrouweling en aangever van Siebe is.

'Het begrip dat alles één is, dat de wand tussen ik en niet-ik een spiegel is' noemde de auteur eens boerenbedrog, maar wel het enige bedrog dat we hebben en waaraan we onze 'aanwezigheid en identiteit te danken hebben'. Ik ben benieuwd of er een verhaaluniversum denkbaar is waarin deze fictieve Kuipers en de Schaduw Siebe elkaar als tweelingbroeders omarmen en ontdekken dat ze alleen zijn.

Is dat de onderliggende oermotivatie van al die personages? Zichzelf inkleuren en gestalte geven omdat anders de leegte te duidelijk onder hun voeten begint te gapen? ('de wind die onverschillig joeg door het labrynt van zijn afwezigheid') Het kan bijna niet anders.

Literatuurlijst

Blavatsky's Knie in WW 7, 2008: Duizend-en-een-nachten
Egills Echo's in *Zwarte Zielen 2* (Verschijnsel, 2007)
Groot bruin met kippensporen in *Bannenfluister, hemelglas* (Babel SF, 1995)
Grondstof van het fantastisch lichaam in HSF 2007-1: Fantastisch lichaam
In de Schaduw van Michiel. Een Zeeuwse thriller met Siebe Edens (Den Boer / de Ruiter, 2007)
Kopstootje. Een Siebe Edens-avontuur in *Ballustrada* 2010 nr. 4/5
Laaglandse zeden in *Laaglandse Verhalen* (ADZ, 2006).
Latijnse Koorts in *Ballustrada* 1999-4
Logboek van het Egyptisch Wereldscheppen in WW 13, 2010: Het geheime leven der superhelden
De Maantruc van Lodon in *Ballustrada* 1996-3 / *Zeeuws Tijdschrift* 1996 – 4 (repr. HSF verhalenspecial 2005-6)
Onschuld en boete in WW 2, 2007: Misdaad in de toekomst
Over de Musa, heen en terug in *Derde Ragnarok* (Babel Publications, 1996)
De Presentatie in WW 13, 2010: Het geheime leven der superhelden
Het Spel om de Regendanser (met Gert P. Kuipers; Verschijnsel, 2007)
De strat van Brockabilly in HSF 2010-2
Het Zwaancircuit van Wereld Drie in WW 18, 2011: Broodje Aap